

Barmhartigheid: Neerknielen bij de ander in nood

De Filipijnse bisschoppen kozen voor het jaar van de barmhartigheid volgende leuze: “Als we vernieuwing willen, laten we dan leren hoe opnieuw te knielen”. Ze verwijzen naar de drie traditionele betekenissen van knielen: boete, aanbidding en dienstbaarheid. Kunnen wij daar iets mee? In dit artikel verkent theoloog Yves De Maeseneer (KU Leuven) wat de handeling en symboliek van het knielen ons kan leren over de weg van barmhartigheid.

Knielen is een verminderingsgebaar. Je maakt jezelf er kleiner door. Het is een nederige houding. Nederigheid is niet hetzelfde als vernederd zijn. Het Latijnse woord voor nederigheid (*humilitas*) verwijst naar *humus*, aarde. Door te knielen vergroot je je raakvlak met de aarde. Het houdt ook in dat je je bewegingsvrijheid opgeeft. Je wordt weerloos. Vreemd genoeg is het tegelijk een krachtig gebaar.

Ontferming

Knielen is pijnlijk. Als lichamelijke handeling confronteert het ons met onze kwetsbaarheid. Wie knielt, drukt zijn nood uit. Niet toevallig zijn de enigen die nog in het openbaar knielen, bedelaars die om een gebaar van barmhartigheid smeken. Traditioneel knielen gelovigen om hun schuld te belijden en om ontferming te bidden. Knielen wordt ervaren als boetedoening. Het is echter niet alleen een teken van berouw, maar ook een eerste stap naar herstel. Door te knielen zoek je een nieuwe verhouding tot God, tot jezelf en tot de ander – denk aan Rembrandts schilderij van de verloren zoon die in de armen valt van zijn vader.

Ouderwets?

Knielen is een ambigu gebaar. Ik kan me voorstellen dat veel mensen opgelucht waren toen de knielbanken uit onze kerken verdwenen voor comfortabele stoelen. Het meubel deed denken aan een tijd waarin mensen gekleineerd werden door mensen met autoriteit en macht. Zijn christenen trouwens niet geroepen om recht op te leven in het licht van de Verrijzenis?

Dat klopt. Maar het ook waar dat we in de praktijk vooral een ‘zittende Kerk’ geworden zijn. Het is enigszins ironisch dat de honderdduizenden jongeren de kracht van het geloof herontdekken juist op die plaatsen waar er geen stoelen zijn. In Taizé zitten ze op de grond of geknield op de typische gebedsbankjes, die door de broeders ingevoerd lijken uit het Verre Oosten. Toen ik in Keulen op de Wereldjongerendagen was, was mijn meest intense ervaring met een miljoen jongeren in stille aanbidding samen te zijn, samen met de paus geknield voor de eucharistie.

Komt, laten wij aanbidden

Misschien dat knielen in het verleden te veel een uiting was van slaafse onderdanigheid. Het model was dat van de middeleeuwse vazal die zich onderwerpt aan zijn heer. Zo leunde de symboliek te dicht aan bij de wereldse hiërarchische verhoudingen. De laatste van de beproevingen in de woestijn gaat daarover: Jezus weigert te knielen voor de macht. ‘De Heer uw God zult ge aanbidden en Hem alleen dienen’ (Mt 4,10), blijft een waarschuwing tegen misplaatste onderwerping.

Wat knielen kan betekenen, weten doorwinterde scouts die in hun avondlied dankbaar zingen: ‘Knielen, knielen, knielen wij neder, door de stilte weerklinkt onze beê.’ Zelf moet ik denken aan het thema van de Wereldjongerendagen in Keulen: ‘Wij zijn gekomen om Hem te aanbidden’ (Mt 2,2). Het christelijke model voor aanbidding is dus de drie Wijzen die bij de kribbe neerknielen. Zo herkennen ze Gods Heerlijkheid in de nederige gestalte van een pasgeboren kind. Een kind is wellicht de enige aanleiding waarbij moderne mensen nog spontaan door de knieën gaan. Neerknielen is dan een manier om jezelf te positioneren om oog in oog te staan met die kleine mens. Maar dat is nog geen aanbidding. Dat is er pas door een radicale perspectiefwissel, pas als je God in de kleine mens herkent, en met name in de meest onaanzienlijke. Aanbidden oefent ons om in de lijdende ander het gekwetste kind te zien en daarin Christus te herkennen.

Oriëntatie

De Egyptische woestijnvader Abba Apollo moet ooit gezegd hebben dat de duivel geen knieën heeft. Hij was niet in staat te knielen, te aanbidden. Er is in de traditie nog een verdere verfijning van die gedachte. In Vondels toneelstuk *Lucifer* zien we dat het echte struikelblok voor Lucifer niet lag in het erkennen van Gods Majesteit. Wat de hoogste engel niet kon verkroppen, is dat God hem opdroeg de mensen te dienen. Dit verstoort de rangorde. Lucifers ultieme nachtmerrie is op de knieën te moeten vallen voor 'een aardworm, uit een klomp van aarde en klei gekropen' die door Gods liefde uitverkoren werd.

Lucifer staat model hoe macht en prestige ons desoriënteert. Aanbidding is de juiste oriëntatie terugvinden. Het is ook een vorm van concentratie. Zelf ervaar ik dat vooral wanneer ik op een gebedsbankje dat ik uit Taizé kreeg, kniel. De houding verplicht me om mezelf te aarden en tegelijk recht het de rug. Wat er in het neerknielen gebeurt, is dat je gezichtsveld en actieradius verkleint. Je kiest ervoor je mobiliteit lam te leggen om intenser bewogen te kunnen worden. Deze ontvankelijke houding is cruciaal om barmhartig door het leven te gaan.

Dienen

Er is een nauwe band tussen knielen en het gebod van de naastenliefde. Jezus maakt dit niet alleen duidelijk met de parabel van een Samaritaan die neerknielt bij een mens in nood. Op de laatste avond van zijn leven stelde Jezus een teken van zijn liefde tot het uiterste. Hij knielt neer bij zijn leerlingen en wast hen de voeten. Zo geeft hij het voorbeeld om elkaar te beminnen zoals hij ons heeft liefgehad.

In zijn meditatie over het Johannesevangelie schrijft Jean Vanier, stichter van de Arkgemeenschappen daarover: 'De geschiedenis van de mensheid is grondig veranderd op het ogenblik dat God nederig voor ons knielde en onze liefde zocht.'

Een interessant contrast in het verhaal van de voetwassing is er tussen Jezus en Judas. 'In het bewustzijn dat de Vader Hem alles in handen had gegeven, dat Hij van God was uitgegaan en naar God terugkeerde' (Joh 13,3) durft Jezus zijn macht afleggen en neerknielen om te dienen. Judas keert zich tegen Jezus – letterlijk staat er dat Judas 'zijn hiel tegen Hem opheft' (Joh 13,18). Neerknielen staat hier dus tegenover vertrappen.

Wie tegenwoordig rugschool volgt, leert in de eerste les dat door de knieën buigen essentieel is als je iemand wil optillen. Anders raakt je rug vermoeid of zelfs geblokkeerd. Die simpele tiltechniek kan je ook figuurlijk opvatten. Als je echt iemand in nood wil helpen, kan je dat niet goed doen vanuit de hoogte. Net als Jezus zullen we in onze dienstbaarheid moeten neerknielen – letterlijk en figuurlijk. Elke vorm van neerbuigende verhouding laten varen voor een benadering van onderuit.

Leren

Er zijn veel momenten waarop we neerknielen kunnen oefenen, als lichamelijke praktijk en als innerlijke houding. Ik vermeldde al het gebed, de ontmoeting met kinderen, het contact met gekwetste mensen. De liturgie zou ook een oefenschool kunnen zijn. Het enige moment waarop in onze kerken nog gekniel wordt, is Goede Vrijdag. Tijdens de kruishulde gaan we één voor één naar voren om in stilte bij het kruis te knielen en het eerbiedig te kussen of teder aan te raken. We knielen voor Jezus die de avond tevoren nog zelf voor ons gekniel had om ons de voeten te wassen. In dit sprekende gebaar vertrouwen mensen hun lasten en die van anderen toe aan Christus. In de diepte van die smarten knielen we met de Gekruisigde om op te staan uit de dood.